

A szöveghagyományozódás kérdései a Horváth-kódexben*

1. A középkori kolostori irodalomban már kiforrott gyakorlati módszertant követő szöveghagyományozódásnak lehetünk tanúi. Jelen tanulmányban ennek két műfajtypusra vonatkozó specifikus vonásait igyekszem bemutatni a Horváth-kódex példái alapján, amelynek új, 1994-es szövegkiadását HAADER LEA és PAPP ZSUZSA gondozta és látta el bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel. Ez egyike a mai Margit-szigeti — az akkori Boldogasszony- vagy Nyulak szigeti — skriptóriumból (l. HAADER 2004) ránk maradt kódexeknek: az ottani apácák számára másolta Ráskay Lea 1522-ben. Egyrészt két, Mária életéről írt hosszabb prédikációt, másrészt pedig egy szerzetesi szabályzatot tartalmaz. A beszédek latin forrásai Temesvári Pelbártnak az 1490-es évek végén Hagenauban, illetve Baselben kiadott — azaz a kódex szövegénél csak mintegy két évtizeddel korábban íródott — „Stellarium” 1., illetve 10. könyvei. Ezek Jézus megtestesülését (a kódexben az 1–103. lapig), illetve Mária mennybemenetelét (a 125–240. lapokon) tárgyalják. A 243–90. lapon található életvezetési szabályok latin forrásai: Sanctus Bernardus Claraevallensis „Ad quid venisti?” és Augsburgi Dávid „Formula novitiorum” című, a 12–13. századra datálható regulagyűjtemények részeinek fordításai (l. HAADER–PAPP 1994: 19–21).

2. Mielőtt ezt a kódexet kiemelten is tárgyalom, előre kell bocsátanom néhány megállapítást a korszakra vonatkozóan. MADAS EDIT a magyarországi könyvkultúra története kapcsán tárgyalja MEZEY LÁSZLÓ próbálkozását, aki 1978-ban a középkori intézmények számbavételével megbecsülte, hogy a Mohács előtti Magyarországon mennyi kódexet használhattak. Természetesen ezek igen nagy többsége latin nyelvű volt. „A nagyon is hozzávetőleges, de a nagyságrendet mégis érzékeltető eredmény 55 ezer kézirat” (MADAS–MONOK 2003: 15). A máig fennmaradt — és gyakran csak külföldi könyvtárakban fellelhető — kötetek a hajdani állomány néhány százalékát jelentik. Szemléletes példa, hogy a 996-ban alapított és ma is működő pannonhalmi bencés apátság középkori kódexei közül is csak egyetlen kötet őrződött meg. Véletlenszerű, mi maradt meg, és mi nem,

* A „Szöveghagyományozódás és nyelvtörténet” című konferencián (támogatta az OTKA K 69093-as számú pályázata) Miskolcon 2008. december 16-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 84.

de nyilvánvaló, hogy egy-egy létező dokumentum mellől több tucat, esetleg több száz másik hiányzik.

KÓKAY GYÖRGY a magyar könyvkereskedelemről szólva hasonlóképpen vélekedik: „Jelenleg 1200 körül van a magyarországi középkori kódexek száma, de ebből csak mintegy 190 a magyarországi eredetű, illetve a már a középkor folyamán Magyarországon található kódex” (1997: 16). Az el nem pusztult darabok száma a középkorban fellelhető, általa becsült mintegy negyvenötezer kéziratot könyvnek tehát a fél százalékát sem teszi ki.

A legismertebb adat mégis a HORVÁTH JÁNOSÉ, amely a magyar nyelvű kódexekre vonatkozik: „Mintegy ötvenre rúg a 15. században, illetve a kolostori irodalom fellendülésekor készült, és a pusztulásból megmentett kódexek száma. Csaknem kizárólag apácák számára írt magyar könyvek voltak azok, a vallásos áhítat olvasmányai” (1931/1988: 111).

A Horvát-kódexet szerencsére megőrizte az utókor. A Ráskay Lea kézírásával fennmaradt öt margitszigeti kódex egyikeként így egyrészt önmagában is vizsgálható, másrészt pedig szélesebb körben rámutathat nemcsak a leíró apáca, hanem még egy szigeti skriptorium létezésére és munkamódszerére is; az előző kérdéssel M. NAGY ILONA (2003b), az utóbbival HAADER LEA (2004) foglalkozott.

3. A magyar kódexekbe bekerült latin szövegek átvételének a késő középkori magyar egyházi életben és apácakolostorokban kiforrott formája és hagyománya van. Ahhoz azonban, hogy ezt a kérdést egy bármiféle latin nyelvű egyházi szöveg, például egy prédikáció hagyományozódásának oldaláról is feltehessük, nem felesleges áttekintenünk ennek módszerét és technikáját általánosságban sem. Összefoglalásomban főként BÁRCZI ILDIKÓ „Ars compilandi” című, 2007-ben kiadott könyvét használtam fel, amely a késő középkori prédikációs segédkönyvek forrásait vizsgálja.

„A középkori prédikációk mai olvasójának elsődleges és legáltalánosabb benyomása [...], hogy a mondatok nagy része idézet, sőt hivatkozott idézet, többé vagy kevésbé pontos forrásmegjelöléssel. A hivatkozott források korpusza nem specifikus se a szerzőre, se a rendre nézve, sőt e korpusz — meglehetősen terjedelmes — magja még korszakhoz sem köthető. [...] Akár egyetlen oldalon feltálhatjuk e terjedelmét tekintve is hatalmas hagyomány legkülönbözőbb pontjairól azt a tíz-tizenöt mondatot, ami az éppen tárgyalt kérdéshez kapcsolódik” (BÁRCZI I. 1994: 99).

A felismert idézetek után nem könnyű kutatni, de mára kiforrott módszerek segíthetik a munkánkat. Nem szükséges az eredeti teológiai és antik irodalomban elmélyednünk és nemegyszer elvesznünk, elég, ha kitaláljuk, milyen akkor fellelhető segédkönyvekből dolgozhatott a szerző. BÁRCZI ILDIKÓ külön fejezetet szentel a prédikációszerzés segédkönyveinek, vagyis azoknak az írásoknak, amelyek tematikailag összefogják a liturgia egyes részei megalkotásához szükséges munkák megfelelő pontjait. A legfőbb követelmény az anyaggyűjtést segítő hasznosság,

felhasználhatóság. Ezeknek a segédkönyveknek a birtokában így bármelyik prédikációszerző hivatkozási alapot találhat nemcsak a Bibliára, az igeversekre vonatkozóan, hanem a különböző patrisztikai, másodkézből származó idézetekre is, amelyek eredhetnek az egyházatyáktól és a liturgiából egyaránt. De az antik, azaz pogány irodalom citátumai (pl. Arisztotelészé, Platóné vagy Senecáé) is bekerülhettek egy-egy prédikációba. Az intertextualitásra külön nem térek ki, de itt speciális, kulcsszavak láncai által felépülő szövegeket kell elemeznie a kutatónak.

Az ilyen segédkönyvekben egyszerű volt a tájékozódás, amit olyan praktikus tipográfiai eszközök is elősegítettek, mint például a belső tagolás, a címek a fejezetek élén, a lapszéli jegyzetek, az illuminált nagybetűk, a színezett bekezdésjel, az eleve fejezetekre, divisiókra, distinctiókra tagolás, a konkordanciák, a tartalomjegyzékek, a tárgymutatók, az ábécé szerint rendezett indexek. A tabula alphabetica, azaz a betűrendes tárgymutató alkalmazásával bármelyik fogalomra számos előfordulást és szöveghelyet találhatott a prédikáció szerkesztője.

A gyakorlati életben egyéb technikai eszközök is segíthették a szerzők és szerkesztők munkáját. A fontosabb kézikönyveket az olvasópulthoz láncolták, ezáltal egyrészt a stabil helyüket biztosították, másrészt pedig minden felhasználó számára hozzáférhetővé tették őket. Könyvtári berendezési eszközként alkalmazták a könyvkereket is. Az előtte lévő felhasználók a malomkerékhez hasonlítható és forgatható kerék polcaira könyveket helyeztek el, és ahhoz a kötethez tekerték azt, amelyikből másolni akartak.

Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát, a késő középkor obszerváns ferences prédikációszerzői is hasonló segédkönyvekből dolgozhattak műveik szerkesztésekor. A felhasznált munkák azonosításához az akkori nyomtatásban hozzáférhető kiadványok számbavétele vezet el, ott biztosan megtaláljuk a rendszeresen, gazdag auktoritásianyaggal hivatkozott források részleteit is a tabula alphabetica segítségével. Szerzőink munkamódszere leginkább a kompilátoré (a kompiláció szó történetének áttekintéséhez l. KECSKEMÉTI 1998: 194–5): a saját témáikhoz és fejtegetéseikhez bátran szemezgettek citátumokat idegen anyagokból is, skolasztikus rendbe szedve és az ars predicandi műfaji előírásait szem előtt tartva.

JOHANN BAPTIST SCHNEYER prédikációtörténetében azt mondja erről, hogy „a középkorban a segédeszközökben való gazdagság a prédikációirodalom gazdagságának felel meg” (idézi BÁRCZI I. 2007: 105), nem szabad tehát elítélni ezt a módszert, hanem ennek ismeretében kell a beszédgyűjtemények korpuszát figyelembe venni.

4. A magyar nyelvű Horvát-kódexet is ennek a szemléletnek megfelelően lehet és kell vizsgálnunk. A benne lévő prédikációk forrása az Európa-szerte is népszerű Temesvári Pelbárt „Stellarium” című műve, amely egy Mária tiszteletére íródott, tizenkét könyvből álló latin nyelvű prédikációgyűjtemény. Megírása, előállítása a fentebb vázolt módszerrel történhetett. Ennek két könyvét használták fel a kódexbeli szöveghez: azaz jelen esetben a „Stellarium”-ot kompilálta

valaki vagy a latin kiadást, vagy már egy esetleges róla készített magyarítást követve. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy ez a folyamat alig húsz év alatt ment végbe, ami mutathatja: a külföldön és latinul kiadott egyházi szövegeknek a magyarországi elterjedését nem gátolta semmiféle nyelvi és földrajzi akadály. Azt nem tudjuk pontosan, hogy a mű hogyan és milyen nyelven jutott el a margitszigeti kolostorba, a magyarra való fordítás ténylegesen mikor és ki által készült, és hányadik változatban került a kódexet másoló apáca kezébe. Az átvétel módjáról és gördülékenységéről viszont fogalmat alkothatunk a szöveg összehasonlító vizsgálata által.

Egy korábbi tanulmányomban (vö. BOROS 2007) szóltam arról, hogy amíg az első prédikáció csonkítások és módosítások nélkül, összességében hűen került át a kódexbe, addig a második szabadabb fordítású, de csiszoltabb munka. A készítő gondosan emelte ki a lényegét, és hagyta el a feleslegesnek érzett mondatokat az előtte lévő szövegből anélkül, hogy maga a mondanivaló és a struktúra bármiféle csorbát szenvedett volna. Habár feltehetőleg Temesvári Pelbárt is segédkönyvekből idéz, ezek helyeivel és hivatkozásukkal mégis körültekintőbben bánt, mint a magyar szöveg készítője. Az apácáknak felolvasásra szánt kódexben ugyanis — érthető módon — nem a források megnevezése volt a fontos, nem is az, hogy minden gondolat skolasztikus rendben pontról pontra és idézetről idézetre szerepeljen a kódexben is, hanem a minél kifejezőbb tanulságok rögzítése.

5. Az alább szemléltetett példa rámutat arra, hogyan lehet bibliai idézetet, patrisztikai részletet és pogány szerzőtől származó gondolatot egyetlen téma kapcsán egymás mellett idézni, a részletben ugyanis szinte az összes említett eset fellelhető. A latin szövegstruktúrában az első utalás a résznek a „Stellarium” egészében elfoglalt helyére utal. A 10. könyv I. pars I. articulusának 1. distinctiója (a három közül) azt a témát tárgyalja — Mária szentséges haláláról szólva —, hogy tudta-e bizonyosan Mária ennek a napját előre, vagy nem. A prédikáció az ismert közhelyt tekinti kiindulásként: az emberek általában nem sejtik, mikor, hol és hogyan ér véget az életük, csak azt tudják, hogy ez elkerülhetetlen. A magyar szöveg ezt a fontos — és a beszéd szempontjából értékesnek érzett — részt körültekintően és szinte szóról szóra veszi át. (A magyar és a latin változatban az idézetre való utalást kurziváltam.)

HorvK. 132–3.

Azert *elevzer kerdetyk* · hogha azzonyonk maria tuttae byzonsaggal az ev halalaat halala elevt auagy nem · Mert kevzevnseges tevruenbevl emberek byzontalanok az halalnak jdeerevl es helyerevl es mogyarol · ennek felette meeg allapagyarol es · Mert nem tuguay emberek hogha malaztnak allapagyaban · vagy malaztnak allapagyanak kyvevle legyenek meg halandok

Stellarium 10.1.1

Primo igitur de praecognitione suae mortis *quaeritur*, utrum Beata Virgo praescivit suam mortem certitudinaliter, nam de communi lege homines sunt incerti de mortis tempore, et loco, et modo atque etiam statu, quia nesciunt, si in statu gratiae vel extra sint morituri.

Kyrevl vgy *mond syrac fya iesus · kevnyuenek kyleneched rezeben monduan · Nem tugya ember ev vegeet · de mykeppen az madar meg fogatyk az tevrrel · es az hal horoggal · ezenkeppen emberek meg fogatnak · gonoz jdevben*

Azert mongya beda zent mathe mondasan · byzon az hog halz · byzontalan az kedeg · mykoron auagy mykeppen auagy hol halz meg · Mert az halal tegedet mendenevt var · te kedeg ha bevlc leyendez · mendenevt kezen varod tees

Seneca es vgy mond · iruan luciloshoz monduan · Byzontalan az mynemev helyen vaar tegedet az halal · te kedeg menden helyen varyad az halalt · menden helyen egyenlevyen felyed

ffeletetyk jmmar ez kerdesre nagy albernak mondasa zerent · hog azzonyonk marianak volt jgeen byzon esmerety az halalarol ev halala elevt · Es ez meg ielentetyk sok okokbol

A kódexben az első idézett gondolat jelölt helye a bibliai Sirák fia Jézus, vagyis az Ecclesiasticus 9. könyve¹, de ez valójában a Vulgata szerint nem Ecclesiasticus, hanem az Ecclesiastes, azaz a Prédikátor 9. könyve 12. verséből származik: „Nescit homo finem suum; sed sicut pisces capiuntur hamo, et sicut aves laqueo comprehenduntur, sic capiuntur homines in tempore malo, cum eis extemplo supervenerit” (Vulgata 716). Ez a Károli-féle fordításban a Prédikátor 9, 14-ből: „Mert nem is tudja az ember az ő idejét; mint a halak, melyek megfogatnak a gonosz hálóban, és mint a madarak, melyek megfogatnak a törben, miképen ezek, azonképen megfogatnak az emberek fiai a gonosznak idején, mikor az eljő reájok hirtelenséggel” (Károli 655).

A következő idézet a 7–8. században élt Beda Venerabilistól, a középkor egyik jelentős tudósától ered a „Stellarium” szerint, aki egy állítólagos Máté evangéliumbeli ígeversre vonatkozóan írja le gondolatát; az idézetet azonban egy Sanctus Bernardus Claraevallensis-munkában, a „Meditationes piissimae de cognitione humanae cognitionis” III. 10.-ben találtam meg. Ez nem meglepő: a

Unde *Ecclesiastes IX.*: Nescit homo finem suum; sed sicut aves laqueo et pisces hamo, sic homines capientur in tempore malo.

Unde *Beda super Matthaem*: Certum est, quod morieris. Incertum est autem, quando, aut quomodo, aut ubi, quia ubique te mors exspectat. Tu quoque, si sapiens fueris, ubique eam paratus exspectabis. Haec ille.

Et *Seneca ad Lucillum dicit*: Incertum est, quo loco te mors exspectat. Tu illum in omni loco exspecta, in omni loco aequo time! Haec ille.

Ad quaesitum respondetur secundum Magnum Albertum super missus est c. CLXXIII.: Quia Beata Virgo certissimam praecognitionem habuit de sua morte, et hoc clarescit triplici ratione:

¹ A Sirák fia könyve csak a katolikus Bibliában szerepel, a kanonizáció folyamán a protestánsok nem tekintették autentikus könyvnek, bár a Vizsolyi Biblia első kiadásában — később a kanonikus könyvektől elkülönítetten — még szerepel.

bizonyos-bizonytalan halál ellentétére épülő frázisnak már komoly múltja és számos előfordulási helye lehetett ebben az időben. De iránymutató lehet a konkrét hivatkozott hely is. Az újszövetségi Máté evangéliumában a 24. könyvben — Jeruzsálem elpusztulásáról, Krisztus visszajöveteléről és a világ végéről szólva — a következő igéket lehet a vizsgálttal párhuzamba állítani: 42. „Vigilate ergo, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit” (Vulgata 1280), azaz „Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok, mely órában jő el a ti Uratok” (Károli 34); 44. „Ideo et vos estote parati: quia qua nescitis hora Filius hominis venturus est” (Vulgata 1280), azaz „Azért legyetek készen ti is; mert a mely órában nem gondoljátok, abban jő el az embernek Fia” (Károli 34). Vagy a tíz szűzről szóló példázat mondata a Máté 25, 13-ból: „Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam” (Vulgata 1281), azaz „Vigyázzatok azért, mert sem a napot, sem az órát nem tudjátok, a melyen az embernek Fia eljő” (Károli 35).

Azok a prédikációs segédkönyvek, amelyeket Temesvári Pelbárt is használhatott, nem ismertek előttem, de a témák szerint egybegyűjtött források a beszéd átvételével a kódexben is visszaköszönnek. Ez mutatkozik meg abban is, hogy nemcsak teológiai, hanem még antik irodalmat is felvonultat az összeállító. A halálról és az elmúlásról Lucius Annaeus Seneca Luciliushoz írott 26. erkölcsi levele III./V. részének kiragadott mondatai mintegy megkoronázzák az idézetek sorát: „incertum est quo loco te mors expectet; itaque tu illam omni loco expecta” (EpistMoral. 88), azaz „Bizonytalan, hol vár rád a halál — várd tehát mindenütt” (ErkLev. 70).

A szövegrészlet idáig azt a kérdést fejtegette, lehetett-e Máriának tudomása a halála pontos idejéről. Az erre felelő tételes megállapítást még csak ez után ismerhetjük meg, a 13. századi Albertus Magnus tolmácsolásában, aki — amint a „Stellarium” közli — valamely műve 173. caputjában leírja, hogy Mária három ok miatt is tudhatta a halála körülményeit. Ez a magyar szövegbe a fejezetszám átvétele nélkül és az indokok konkrét számát mellőzve, de ugyanolyan érzelmi intenzitással kerül át.

A kiragadott példa tükrözi a prédikáció készítésének és a beszéd további felhasználásának módszerét is, azt, hogy hogyan bánnak az auctorok és compilatorok az eléjük kerülő „nyersanyaggal”.

6. Egészen más a helyzet a kódex másik műfajú szövegével, amely a 243–90. lapon olvasható: „Kezdetnek edes mezzel folyo · Edes bezedev zent bernald doctornak mondasy · az zerzetes eletre vl.” A Bernátnak tulajdonított regula kapcsán két gondolat is felvetődhet: egyrészt az, hogy mennyire esetleges ennek a szövegnek a fennmaradása, másrészt pedig az, hogy egy szigorúan kötött szerzetesi szabályzat milyen változatosságra képes mégis a hagyományozódás folyamán.

A szigeti Domonkos-rendi apácák kolostoruk megalapítása óta az ágostoni regulák szerint éltek (l. HAADER–PAPP 1994: 17). Szent Ágoston nőknek átírt szabályzatát és a sororok részére készült konstitúciókat a — Váci Pál általi fordításában

— az 1474-es Birk-kódexből ismerjük. A fennmaradt kézirat nem lehetett mindennapi olvasásra szánva, mert nincs letisztázva, VARGA DAMJÁN és TIMÁR KÁLMÁN fordításfogalmazványának, impurumnak tartják, de valószínűleg ez lehetett az alapja egy több példányban másolt végleges változatnak (l. PUSZTAI 1960: 20).

LÁZS SÁNDOR foglalta össze, hogy a szabályzatok „meghatározó szerepet játszottak és játszanak ma is a szerzetesrendek életében. (...) Feltűnő, hogy ezekből a regulákból Magyarországon csupán néhány maradt fenn, feltűnő ez még akkor is, ha a magyar kódexirodalom nagy része elveszett, hiszen ezeknek a szövegeknek minden kolostorban meg kellett lenniük és valószínűleg becsben is tartották őket” (2006: 337). Ezeket hetente egyszer olvasták fel, feltehetőleg magyarul, ugyanis nyilvánvaló igény és kötelesség a latinul nem tudó apácaközösségekben a regulák lefordított változatának a megléte. (Az, hogy a szigeti apácák egyébként mennyire tudtak latinul, már egy másik problémakör.) Mivel tisztában vagyunk a megmaradt kódexeink számával, amiből a margitszigeti domonkos kolostorhoz köthetők csak egy igen kis hányadot képviselnek, a múlt nagyvonalú ajándéka az a két, ágostoni és ál-bernáti (l. KORONDI 2005) regulafordítás, amelyet vizsgálni tudunk.

A Horvát-kódex szerzetesi szabályzatának az alapszövege a 12–13. században keletkezett. TIMÁR KÁLMÁN a forrásait Sanctus Bernardus Claraevallensis „Ad quid venisti?” és Augsburgi Dávid „Formula novitiorum” című regulagyűjtemények részei fordításainak tartja (1926: 51). Az előbbi nem tartozik Szent Bernát hiteles munkái közé — például HORVÁTH JÁNOS is így véli (1931/1988: 151, 161) —, hanem a másik szűkítettebb formája, de TIMÁR szerint a szöveg eleje és közepe inkább ezt követi, amíg a vége a Formulának az átvétele.² A kódex alapjául szolgáló olyan kézirat szöveg, amely pontosan megfelelne a magyar fordításnak, mindezidáig még nem került elő. A műfaj kötöttsége révén azonban az eredeti nem sok változtatáson ment keresztül az évszázadok folyamán azon a tényen túl, ami kézenfekvő, hogy tudniillik rövidíthették, kivonatolhatták, a fordítás által is módosulhatott: például a latin eredeti szavaknak a mellérendelő *vagy*-os szinonimapárokkal történő átültetésekor. E jelenség kialakulásának feltételezett okait, sajátosságait és szakirodalmát M. NAGY ILONA (2003a: 169–83) körültekintően összegzi. Mégis van egy kikerülhetetlen tényező: a szerzetesi szabályzat eredetileg férfiak számára íródott, és bizonyos változtatásokra volt szükség ahhoz, hogy az apácák is magukénak érezzék.

ZOLNAI GYULA állapítja meg, hogy a Birk-kódex regulakéziratában a szabályok nőkre vannak alkalmazva (l. PUSZTAI 1960: 30–1). Hasonló jelenséget tapasztalhatunk a Horvát-kódexben is. Csokorba szedtem a regula latinnal való összevetésekor fellelt, nyelvileg kifejezésre jutó nemi jegyeket, amelyek arról árulkodnak, mennyire tekintették fontosnak külön az apácákhoz igazítani a szí-

² Egy megjelenés alatt álló írásomban (BOROS 2008) némi kritikával kezelem a kérdéskört, és igyekszem árnyalni ezt a megállapítást.

gorú és kötött szerzetesi kötelességeket. (A kérdéses szavakat félkövér kiemeléssel, a betoldásokat, módosításokat kurziválva közlöm.)

a) HorvK. 263–4.

Az atyafyak kezevt auagy az sororok kezevt legy zemermeres ·

Ad quid venisti? (XVII. De verecundia et modestia.)

Inter fratres exhibe te verecundum,

Az átíró a példában kiegészíti az apácák számára a szemérmesség körét, azaz a szerzetesek a szerzetestársaik, az apácák pedig a sororok között — és természetesen az atyák között — legyenek tisztelettudók.

b) HorvK. 284–5.

Okos legy · vagy magadat oltalmazd evryzzed · hog *ferfyakkal* azzonyallattokkal sokat ne zoly · Es *ev* zyneket orchayokat evrevmest ne nezzed

Formula novitiorum (De foeminis fugiendis. Capitulum 39.)

Cave etiam ne **cum foeminis** loquens vultus **earum** studiose aspicias,

Az apácaregula részlete kiegészül a *férfiak* szó betoldásával; ami módosítja az értelmét, ezáltal ugyanis univerzális lesz, és csak a beszélgetés mértékét korlátozza. A latin szöveg 39. caputja egészében is a férfi-nő témát járja körül, például egyértelműen megtiltja a nőkkel való kapcsolatot a szerzetesek számára. Az *earum* szó kifejezi a nőnemet, de a magyar *ő* nem tudja ezt visszaadni.

c) Vgy tarchad magadat tyztessseggel · *mynden ferfyvznak vagy azzonyallatnak elevtvek* · mynt ha *az ferfyvznak vagy azzonyallatnak ev hazas tarsi* · vagy az te feyedelmed ot volna · vagy ot evlne ·

Sic·habe te **cum omni foemina** ac si **maritus eius** vel praelatus tuus contra te sedeat,

A latin példa a nőkkel való tisztességes kapcsolatra — vagyis egyértelműben: a tőlük óvakodásra — inti a szerzeteseket, a magyar apácák szövege viszont egy betoldással szintén vonatkozik a férfiakra és a nőkre egyaránt.

d) HorvK. 285.

Ha az en tanalchomat meg nem vtalod · en tanalchom ez · hog soha egy ferfyvual vagy azzonyallattal se zerez nyayassagot · bator zerzetes vagy meeg **zent** legen es ·

Et si meum non spernis consilium, consulo ut nunquam aliquam familiaritatem singularem **cum aliqua femina** contrahas, etiamsi **religiosa** sit et **sancta**,

A magyar szöveg a latinhoz képest itt is kiterjeszti a tiltás körét nemcsak a nőkre, hanem a férfiakra is; a latin nőnemű szavak nemiségét viszont nem tudja visszaadni.

e) HorvK. 286.

El tauoztassad *ferfyaknak* ev nyayassagokat · kezevnseggel zeres *mynden io embereket* · Es *semmyben ky* ne valazzad valamelyket tevbytevl nyayassagra ·

tunc absconde a te familiaritatem *feminarum*, dilige communiter **omnes bonas et devotas**, et in nullo exasperes **aliquam earum**,

Ez az első eset arra, amikor a nők-férfiak szerepe nyelvileg is felcserélődik. A szerzetes férfiaknak a nők, amíg az apácáknak a férfiak nyájasságát kell kerülniük. A további kifejezésekben a magyarban nem tud érvényesülni a nemi jelleg.

f) HorvK. 289.

Az atyafyakkal sororokkal legy bekes ·

Formula novitiorum (Epilogus omnium praemissorum. Capitulum 41.)

Esto pacificus **cum fratribus**,

A társakkal való békességet az apácák számára nyilvánvalóan a többi sorossal való kapcsolatban kell érteni, ezért a kiegészítés.

g) HorvK. 289–90.

Penzt auagy kazdaksagot gyevlyevl · zegeensegevt zeressed · mendenevt vagy mendenekben tauoztassad az ferfyakat ·

Pecuniam odito. Paupertatem ama in omnibus. Fuge *mulieres*.

Az utolsó példa azt szemlélteti, ki elől kell elszaladni: a szerzetes férfiaknak az asszonyok elől, a magyar apácáknak pedig a férfiak elől. Itt adekvátan érvényesül a nemi szerep cseréje.

7. A szöveg hagyományozódására a késő középkori Horvát-kódexből felhozott két példa eltérő szegmensekre világít rá. A források kezelésének kompilációs technikájából fakad a prédikációk egyes részeinek a változatossága, vagyis az, hogy a legkülönbözőbb szerzők idézetei kerülnek egymás mellé a skolasztikus részletezésekben. A szerzetesi szabályzatok viszont kötöttek, olyannyira, hogy a fordítás során szinte csupán a megszólítottak nemének a kifejezésében van eltérés a szöveg hagyományozódásakor. Mindkét műfaj sajátosságait ebből a szempontból is érdemes tovább elemezni.

BOROS KATALIN

Források

David de Augusta: *Formula novitiorum*. Scripta ante annos amplius trecentos, nunc primum edita Augustae Vindelicorum, Joannes Praetorius. Augsburg, 1596.

EpistMoral. = Seneca, Lucius Annaeus: *L. Annaei Senecae ad Lucilium epistularum moralium quae supersunt*. Edidit Otto Hense. Lipsiae, 1914.

ErkLev. = Seneca, Lucius Annaeus: *Erkölcsei levelek*. Fordította Kurcz Ágnes. Budapest, 2001.

Károli = *Szent Biblia*. Fordította Károli Gáspár. Budapest, 1991.

- Sanctus Bernardus Claraevallensis: *Ad quid venisti?*: Patrologia Latina, T. CLXXXIV. 1189–1198D. Szerk. Migne, Paul. Elektronikus változat.
- Sanctus Bernardus Claraevallensis: *Meditationes piissimae de cognitione humanae cognitionis*: Patrologia Latina, T. CLXXXIV. 0485–0508B. Szerk. Migne, Paul. Elektronikus változat.
- Stellarium = Temesvári Pelbárt: *Stellarium corone benedictae virginis Marie in laudem eius pro singulis predicationibus elegantissime coaptatum*. Basel, 1497.
- Vulgata = *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*. Editio Electronica, Michaelae Tvveddale editore. Londini, 2005.

Irodalom

- BÁRCZI ILDIKÓ (1994): Ars compilandi. *Studia Litteraria* 32: 99–116.
- BÁRCZI ILDIKÓ (2007): *Ars compilandi. A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata. A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei. Az intertextualitás információs rendszerei*. Historia Litteraria 23. Budapest.
- BOROS KATALIN (2007): Fordítás és forrás viszonya a Horvát-kódexben. *LingDok* 8. *Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged. Megjelenés alatt.
- BOROS KATALIN (2008): A Horvát-kódex regulájának forrásaihoz. Megjelenés alatt.
- HAADER LEA–PAPP ZSUZSANNA (1994): *Horvát-kódex 1522. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi magyar kódexek 17. Budapest.
- HAADER LEA (2004): A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely. *Magyar Nyelvőr* 128: 196–205.
- HORVÁTH JÁNOS (1931/1988): *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig*. Budapest.
- KECSKEMÉTI GÁBOR (1998): *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*. Historia Litteraria 5. Budapest.
- KÓKAY GYÖRGY (1997): *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest.
- KORONDI ÁGNES (2005): *A Szent Bernát-i lelkiség a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom elmékedéseinek tükrében*. Kolozsvár. Kézirat.
- LÁZS SÁNDOR (2006): A Birk-kódex keletkezése. Alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 110: 337–56.
- M. NAGY ILONA (2003a): A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez. In: *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Szerk. A. MOLNÁR FERENC–M. NAGY ILONA. Debrecen. 169–83.
- M. NAGY ILONA (2003b): Változatosság és kéttagúság kapcsolata a kódexirodalomban. In: *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Szerk. A. MOLNÁR FERENC–M. NAGY ILONA. Debrecen. 185–93.
- MADAS EDIT–MONOK ISTVÁN (2003): *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig*. Budapest.
- PUSZTAI ISTVÁN (1960): *Birk-kódex 1474. Az emlék hasonmása, betűhű olvasata és latin megfelelője, bevezetéssel ellátva*. Codices Hungarici V. Budapest.
- TIMÁR KÁLMÁN (1926): Adalékok kódexeink forrásaihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 36: 51–3.